

BERNEK ÁGNES

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI RÉGIÓ A XXI. SZÁZADI GEOPOLITIKA NAGY SAKKTÁBLÁJÁN

A Krím-félsziget 2014. évi márciusi orosz annektálása nyomán az ortodox geopolitika újjászületéséről beszélnek a nemzetközi politikai elemzők. Mindez egyben egy új, többpólusú korszak kezdetét is jelenti. Míg az USA külpolitikailag egyre inkább visszahúzódik, és befelé fordul, addig a nagy feltörekvő piacok visszatérnek a katonai erő révén a „hard power” alkalmazásához. Oroszország az eurázsiai geopolitikai elvét alkalmazva egyre inkább szárazföldi hatalommá válik. Tengeri pozíciója ugyanakkor kétséges, hiszen csak a szevasztopoli kikötő biztosítja az orosz tengeri flotta kijutását a meleg tengerekre. Az euroatlanti erőter és Oroszország közötti mélyülő „szakadék” révén a kelet-közép-európai térség egyre inkább ütközőzónává válik. A 2015-től megalakuló Eurázsiai Uniónak köszönhetően ugyanakkor hazánk „hídállammá” is válhatna Kelet és Nyugat között.

BEVEZETÉS

Minden valószínűség szerint majd a 2020-ban, 2030-ban írt geopolitikai tanulmányok e jelenlegi, 2014. évet a geopolitika fordulóévének fogják tekinteni. Leginkább azért, mert a Krím-félsziget márciusi orosz annektálása kiváltotta a nyugati világ döbbenetét, miszerint lehetséges területi revízió a XXI. századi Európában. Újra lehet rajzolni Európa térképét? Megsérthető egy ország területi integritása? A nemzetközi jog egyik legfontosabb tétele, az országok szuverenitásának alapelve érvényét veszti a harmadik évezredre? Sőt maga az alapkérdés is már megkerülhetetlen, miszerint vége az egypólusú világnak?

Az utolsó kérdésre a jelenlegi 2014. évben még csak azt a választ adhatjuk, hogy valószínűleg igen; az atlanti erőter által uralt egypólusú világ után egy többpólusú világ határán állunk. De ez még csak egy átmeneti időszak, a nemzetközi világ gazdasági-világpolitikai rendszer még angolszász jellegű. Ugyanakkor az 1990-es évek elején lezárt, több évtizedre visszatekintő hidegháborús szembenállás a politikai gondolkodásmódunkban, a nemzetközi kapcsolatok elemzésére használt fogalomrendszerünkben tovább él. Így a világ egyelőre még a hidegháborús asszociációkkal szakítani nem tud. Mintha ez a 2014. év egy újabb hidegháborút idéző időszak kezdetét hozná, ahol egyre élesebb a Nyugat (az euroatlanti erőter) és a Kelet (Oroszország) szembenállása, ahol a még magát egyértelműen vezető hatalmi pozícióban gondoló Nyugat Oroszországgal szemben újabb és újabb gazdasági szankciókat hoz és a kelet-közép-európai térségünkben – amely így geopolitikai értelemben újra ütközőzóna – növeli és megerősíti a NATO katonai erőit. Ugyanakkor a Nyugat meglepődve veszi tudomásul, hogy Oroszország is képes ellenlépéseket tenni, s az orosz nemzeti öntudat, az orosz állam függetlenségének és önálló geopolitikai stratégiájának deklarálása sokkal erősebb, mint néhány éve volt.

1. XXI. SZÁZADI GEOPOLITIKAI STRATÉGIÁK: AZ ORTODOX GEOPOLITIKA ÚJJÁSZÜLETÉSE?

A huszonegyedik századra a *geoökonómia* (a gazdasági eszközökkel történő hatalomgyakorlás) igen széles körben használt fogalom lett. Ugyanakkor a geopolitika változatlanságára, az új geopolitika hiányára, s az ortodox geopolitikai megközelítés (a militarista eszközökkel történő hatalomgyakorlás) reneszánszára legszemléletesebben utal az a tény, hogy napjaink geopolitikájának vitathatatlanul legtöbbet idézett szerzője a skót származású, brit földrajztudós *Halford J. Mackinder* (1861–1947). A geopolitika két legfontosabb „alapszava” is Mackinder munkásságához kapcsolódik, nevezetesen a „heartland” és Eurázsia fogalma. A „heartland”, vagyis a „szívtájék” kifejezést napjainkban rendszeresen úgy használjuk, hogy aki uralja a heartlandet, az uralja a világot. Napjainkban a „heartland”-et Közép-Ázsia térségére helyezik, ezzel is indokolva például azt, hogy miért különösen fontos az USA számára a jelenlegi afganisztáni és a korábbi iraki katonai jelenlét, vagy akár ez magyarázza azt is, hogy miért tekintenek Iránra úgy, mint arra az országra, amely az egész világrendet veszélyezteti. A XXI. században a „heartland” megfogalmazható úgy is, mint a geopolitikai tér „ütköző pólusa”.

Mackinder leghíresebb tanulmánya *„A földrajz, mint a történelem kulcsa”* címmel jelent meg, amelyet a brit Királyi Földrajzi Társaság 1904. január 25-én megtartott ülésén olvasott fel. [Mackinder, 1904] Európa és Ázsia politikai elemzése kapcsán Mackinder arra keresett választ, hogy a földrajzi és a történelmi folyamatok, főbb események között milyen összefüggések lehetségesek. Tőle származik az „Eurázsia” politikai fogalom, amely nem csak egyszerűen arra utal, hogy földtani értelemben Európa és Ázsia egy kontinens, hanem különösen arra, hogy Európa és Ázsia népei, államai képezik a világhatalom központját. Eurázsia a jelenlegi geopolitikai gondolkodásunk egyik legvitatottabb fogalma. Az európai kontinens nyugati és középső részének államai mereven elutasítanak minden olyan geopolitikai megközelítést, amely Európa önállóságát megkérdőjelezi. Ugyanakkor Eurázsia a 2000. évtől kialakuló új orosz geopolitika központi elemévé vált, mivel a *neoeurázsiai-ság*, vagyis az új bipolaritás/multipolaritás kialakítása – az eurázsiai-ság szemben az atlantizmussal – a jelenlegi orosz nagyhatalmi törekvések fontos tényezője [Dugin, 2004]. Minderre szemléletesen utal az is, hogy *Putyin* rendszeresen idézi *Alexander von Humboldt*t több mint kétszáz éve leírt mondatát, miszerint „Európa nem önálló kontinens, csupán a jóformán tagolatlan ázsiai világrész nyugati, aprólékosan tagolt félszigete” [Nemerkenyi, 2004].

Ugyanakkor az amerikai geopolitika számára az eurázsiai erőter feletti politikai befolyás mindig is a világméretű hatalomgyakorlásnak egyik meghatározó tényezője volt. *Zbigniew Brzezinski* *„A nagy sakktábla”* c. világhíres könyvében erről a következőképpen ír: „Nyilvánvaló, hogy az egész világon szerteágazó kapcsolatokat ápoló Amerika számára, ha meg akarja őrizni világhatalmi szerepét – aminek érdekében ajánlatos megakadályozni egy egyeduralkodó és ellenséges eurázsiai hatalom létrejöttét – központi kérdés marad, hogy eligazodjon az eurázsiai hatalmi viszonyok között.” [Brzezinski, 1999: 7].

A világpolitika „nagy sakktábláját” a huszadik század második felében hagyományosan Észak-Dél és Nyugat-Kelet felosztásban értelmezték. Az egykori német

kancellár, *Willy Brandt* vezetésével az 1980-as években készült ún. *Brandt-jelentések* a világpolitikai és a világgazdasági megosztottságot Észak és Dél földrajzi irányai szerint mutatták be. Az ún. *Brandt-vonal* az északi szélesség 30. foka mentén osztotta ketté a világot fejlett északi és fejlődő déli országokra. De már ekkor is Észak és Dél fogalma némileg elvonatkoztatott a konkrét földrajzi tértől, s inkább társadalmi térként volt értelmezhető. Ugyanis a 30. északi szélesség az USA és Mexikó határától Észak-Afrikán, s a Közel-Keleten át Iránon, Pakisztánon, Indián és Kínán húzódik végig, holott az 1980-as években még Kínát és Indiát egyértelműen fejlődő országnak tartották, míg a déli féltekéhez tartozó Ausztrália és Új-Zéland vitathatatlanul fejlett állam volt már ekkor is. Így a Brandt-vonal alapján (nem igazán a 30. északi szélességhez igazodva) az északi fejlett országokhoz Észak-Amerikát, Európát és a Szovjetuniót sorolták.

A hidegháború időszakában a fejlett északi világot a politikai berendezkedés alapján is kettéosztották, a kapitalista nyugati világra és a vele szemben álló szocialista államok (a Szovjetunió és a szocialista európai országok) keleti blokkjára. E Nyugat–Kelet beosztás a mai napig a nemzetközi geopolitikai térről való gondolkodásunk alapját képezi, annak ellenére, hogy az 1990-es évektől megkezdődő rendszerváltozás nyomán egypólusúvá vált a világ, s már értelmét veszítette e hidegháborús logikára épülő nemzetközi felosztás. Sőt a korábbi elmaradott déli fejlődő országokból felemelkedő feltörekvő piacok révén az Észak–Dél felosztás is érvényét veszítette, annyira, hogy ma már a világpolitikában és a világgazdaságban nem is használjuk a *fejlődő ország* elnevezést. A földrajzi égtájak e hagyományos geopolitikai értelmezésének alapja az, hogy teljesen magától értetődő számunkra: az európai kontinens a világ központi térsége. S így mindig olyan világtérképeket használunk, amelyeken Európa van középen. Észak és Dél, de főként Nyugat és Kelet geopolitikai szemléletének alapja az, hogy a geopolitikai teret ebben az évszázadban is hagyományosan kizárólag Európából vizsgáljuk.

A XXI. század geopolitikai „nagy sakktáblája” azonban alapvetően átalakul, s az Európai Unió és az európai országok 2008 óta tartó válságával együtt, a világ központi térsége egyre inkább átkerül a csendes-óceáni erőterre. A jelen nagy stratégiáit immár főként három világpolitikai hatalom, az USA, Oroszország és Kína geopolitikai törekvései alapján vizsgáljuk. Fordul a földgömb, s minden előrejelzés szerint ez a század nem az európai kontinens évszázada lesz. S mindezzel együtt, ha lassan is, de változni fog az európacentrikus világkép, s így a hagyományos Észak–Dél és Kelet–Nyugat relációiban felosztott nemzetközi rend értelmezése is átalakul. Vagyis térképészeti szavakkal megfogalmazva, változik a tájékozódási pont, s a világot már nemcsak Brüsszelből és Washingtonból lehet értelmezni, de Pekingből és Moszkvából nézve is, vagyis alapvetően új geopolitikai térszemléletet kell kialakítanunk.

2. A „NYUGAT” – AZ AMERIKAI „SMART POWER” KÜLPOLITIKAI IRÁNY NÖVEKVŐ KÉRDŐJELEI

Barack Obama 2009-től 2012-ig tartó első elnökségi ciklusában a megelőző csapás elvére irányuló Bush-doktrína után *új külpolitikai irányt* kezdett. Ennek központi eleme az ún. „smart power”, vagyis egy olyan új geopolitikai koncepció, amelynek

keretében a korábbi hegemon, kizárólag fegyveres erőre épülő amerikai világpolitikai szerepet felváltja egy új, főleg a diplomáciai eszközökre, s a világ többi országával való együttműködésre épülő amerikai hatalmi szerepkör. Az elnök külpolitikai stratégiáját már ekkor sok kritika érte, kétségesse téve, hogy lemondhat-e a világ vezető hatalma a katonai erő minél nagyobb alkalmazásáról, s legfőképpen sikeres lehet-e egyáltalán a diplomáciai úton történő hatalomgyakorlás.

Mindennek két fő ideológusa változatlanul a geopolitika két „nagy öregje”, *Henry Kissinger* és *Zbigniew Brzezinski*. Az USA jelenlegi geopolitikai nagy stratégiájának két fő eleme Brzezinski 2012. évi értelmezésében a „nagyobb Nyugat” és az „új Kelet”. A „nagyobb Nyugat” arra utal, hogy az USA kiemelt célja a Nyugat erősítése, s ennek keretében Oroszország és Törökország bevonása az USA nyugati szövetségesei közé. Ebben az értelemben a hidegháborús Nyugat–Kelet felosztás megszűnik, nem a földrajzi égtájak szerinti felosztás érvényesül, hanem egy új huszonegyedik századi geopolitikai térszemlélet alakul ki. Brzezinski „új Kelet” fogalma Kínára, a kelet- és a délkelet-ázsiai térségre irányul, amelyekkel megítélése szerint egy új, átfogó egyensúlyi kapcsolatrendszer kell az USA-nak kialakítani. De szerint ez már nem zérőösszegű játszma, sőt hibás már a nagyhatalmi versengés kizárólag „hidegháborús” logika alapján történő megközelítése is [Brzezinski 2012]. Arra, hogy napjainkra a geopolitikai tér, s így az USA külpolitikai irányának súlypontja is megváltozik, egyértelműen utal az is, hogy Hillary Clinton több nemzetközi fórumon is elmondta: a XXI. század az USA csendes-óceáni évszázada lesz. Henry Kissinger a *Foreign Affairs* 2012. évi 2. számában az USA és Kína jelenlegi kapcsolatainak elemzése során hangsúlyosan sürgette egy új, ún. *transzpacifikus együttműködési keretrendszer* megteremtését [Kissinger, 2012].

Az amerikai „smart power” külpolitikai irány szellemében 2011 decemberében vonták ki véglegesen Irakból a NATO USA által vezetett fegyveres erőit, s szintén 2011-ben csökkentették az Afganisztánban szolgáló amerikai katonai erők létszámát. De 2012-ben a szír polgárháborús helyzet rendezésére tett diplomáciai kísérlet során az amerikai elnököt már nagyon komoly kritika érte, miszerint sokkal határozottabban kellene fellépnie, sőt katonai erőt is kellene alkalmaznia, s nem kellene engednie, hogy az orosz javaslat érvényesüljön a szír helyzet rendezésére. A szír helyzet eltérő megítélése kapcsán romlott meg az amerikai–orosz viszony, s ez a Krím-félsziget 2014. évi orosz annektálása után teljes mélypontra jutott.

Egyre több nemzetközi elemző szerint a minden újabb katonai beavatkozástól elzárkózó és túlzottan befelé forduló USA egyre gyengébbnek tűnik a világ szemében, s globális tekintélyét fokozatosan elveszti, sőt Barack Obama belső népszerűsége (főleg a nagy nehezen kialakított egészségügyi reformok miatt) is fokozatosan csökken. 2014-ben már az is kérdéses, hogy alkalmazható-e egyáltalán a „smart power” külpolitikai irány a jelenlegi világpolitikai helyzetben? A diplomáciai úton történő, együttműködésre épülő amerikai hatalomgyakorlás éppen az ellenkező eredményt hozta, egyre gyengébb lett az USA világpolitikai szerepe, a világ egyes térségeiben az amerikai hatalomgyakorlás ereje drasztikusan csökkent, s mindez azt is eredményezi, hogy a nem angolszász világot (s ezen belül is különösen a nagy feltörekvő piacokat) valójában egy dolog „tartja össze”: az USA vezető világhatalmi szerepének megkérdőjelezése és elutasítása. Sőt azokban az országokban, ahol gyengült az amerikai hatalmi befolyás, megkezdődött az orosz és/vagy kínai érdek-

szféra kiépítése. Az így kialakuló „hatalmi vákuumok”, a még egyik hatalmi érdekszférához sem tartozó országok, területek révén hatalmas mértékben nőnek ugyanakkor a biztonsági kockázatok. Ennek példája az amerikai csapatok kivonása után maradt rendezetlen iraki helyzet és a megoldatlan szír kérdés, amely oda vezetett, hogy e két ország szomszédos határmenti területeinek egyre nagyobb része kerül az újonnan kikiáltott szélsőséges Iszlám Állam ellenőrzése alá. A NATO 2014. szeptemberi csúcstalálkozóján döntés született arról, hogy tíz NATO tagállam részvételével ideiglenes katonai koalíciót hoznak létre az Iszlám Államot kikiáltó szélsőséges szunnita erők ellen. Egyébként 2014. novemberig az USA és szövetségesei több mint 600 légicsapást hajtottak végre Irakban és Szíriában.

Ahogy a „smart power” révén az USA világhatalmi szerepe csökkent, úgy a két nagy feltörekvő piac, Oroszország és Kína határozott „hard power”-re épülő geopolitikai irányt kezdett, s így egyértelműen megállapítható, hogy az ortodox geopolitikai stratégiák ismét reneszánszukat élik. Erre utal az is, hogy 2013-ban a világ fegyverkezési kiadásából már csak 37 százalékkal részesedett az USA (ez az arány a 2000-es évek elején több mint 50 százalék volt). A jelentős kínai és orosz fegyverkezést egyértelműen jelzi, hogy a világ második legnagyobb fegyverkezési kiadásával Kína (a világ összes értékének 11 százaléka) és a harmadik legnagyobb fegyverkezési kiadásával már Oroszország (a világ összes értékének 5 százaléka) rendelkezett. Amíg 2009-től 2013-ig az USA fegyverkezési kiadásai 701 milliárd USD-ről 619 milliárd USD-re csökkentek, addig ugyanebben az időszakban a kínai fegyverkezési kiadások 129 milliárd USD-ről 174 milliárd USD-re nőttek. Hasonló a helyzet Oroszországban is, a 2009-es 65 milliárd USD-nek megfelelő orosz fegyverkezési kiadások 2013-re 85 milliárd USD-re emelkedtek.¹

3. EURÓPA ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPA A XXI. SZÁZADI ATLANTI ERŐTÉR BEN

A NATO- és EU-tag hazánk számára a legfontosabb kérdés az, hogy milyen helyet foglal el Európa és különösen a kelet-közép-európai régió a jelenlegi amerikai geopolitikai stratégiákban? Barack Obama 2009-től 2012-ig tartó első elnökségi ciklusának fő külpolitikai irányait az európai országok mindig is komoly kritikával illették, nevezetesen az USA messze nem szentelt annyi figyelmet Európának, mint kellett volna. Vitathatatlan, hogy Barack Obama több nagy ázsiai körutat tett ebben az időszakban, s az APEC 2011-ben Honoluluban tartott fórumán is azt hangsúlyozta, hogy az APEC-et gazdasági integrációvá kell továbbfejleszteni annak érdekében, hogy a csendes-óceáni erőter legyen a huszonegyedik század világ gazdaságának központi térsége. A vezető európai politikusok véleménye szerint mindez azt is jelentette, hogy relatíve leértékelődtek az USA számára az atlanti kapcsolatok, s az európai kontinens egyre hátrébb szorult az amerikai geopolitikai stratégiák prioritásai között. Erre utal az is, hogy az USA és az EU kapcsolatát újra kell értelmezni és rendezni, ugyanis ez a 2013. évi lehallgatási botrány kapcsán jelentősen megrom-

1 A Stockholmi Nemzetközi Béke Kutatóintézet (Stockholm International Peace Research Institute) legújabb adatai alapján. www.sipri.org

lott, s a már korábban megkezdett tárgyalások az USA és az EU közötti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról megszakadtak. Az USA és az EU közötti kapcsolatok átgondolására készíti az elemzőket az a tény is, hogy Barack Obama ebben az évben (2014. március 26-án) tett először hivatalos látogatást Brüsszelben az Európai Uniónál (a 2009-től tartó közel hat éves elnökségi ideje alatt először, s e látogatást is a Krím-félsziget orosz annektálása váltotta ki), ismét megerősítve az euroatlanti szövetséget. Egyébként ekkor mind a két fél megerősítette, hogy újra kezdik az atlanti szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról szóló tárgyalásokat.

Az euroatlanti erőter újraértelmezése során viszont megkerülhetetlen az *EU jövőjének* a kérdése. Ahhoz, hogy az EU kikerüljön a Henry Kissinger szavaival jellemzett „világgazdasági óriás, de világpolitikai törpe” állapotból, elméletileg egyetlen egy út vezet, az erős föderális Európai Unió megteremtése, vagyis egy erős *politikai unió* létrehozása. De van ennek tényleges realitása? Az EU intézményeinek hivatalos állásfoglalása szerint: igen, sőt az EU intézményei erősebbek, mint azt az EU-pesszimisták táborá gondolja. Az Európai Bizottság 2014. november elsején hivatalba lépett új elnöke, *Jean-Claude Juncker* is az EU megújítását és intézményi megerősítését tűzte ki legfőbb céljául.

A nem hivatalos vélemények szerint viszont semmilyen realitása nincs a föderális Európai Unió megteremtésének, s a magyar kormányhoz hasonlóan az EU jövőjét több tagállam is az erős nemzetállamokban látja. Ezt a véleményt támasztja alá az is, hogy az ez évi európai parlamenti választásokon megerősödtek a szélsőjobboldali és az erősebb EU-t ellenző pártok. Sőt, egyre több elemző az EU jövőbeli szétesését vetíti előre, s egy új német-orosz tengely kialakulását prognosztizálják. Más szavakkal: az ún. *francia-német* (Franco-German) *Európa* után kialakul egy új *orosz-német* (Russo-German) *Európa*. Geopolitikailag e véleménynek nagy jelentősége van, hiszen a kelet-közép-európai régió Németország és Oroszország között helyezkedik el, jelenét és jövőjét alapvetően megszabja az, hogy hogyan alakulnak Németország és Oroszország gazdasági és politikai kapcsolatai.

A kelet-közép-európai országok csalódása Barack Obama első elnökségi időszakának külpolitikáját illetően ugyanakkor még a vezető európai országokénál is nagyobb volt, s ennek okaként azt hozták fel, hogy 2009 novemberében az amerikai elnök a német kancellár meghívása ellenére sem ment el a berlini fal lebontásának 20. évfordulója alkalmából tartott megemlékezésre, s ez azt jelenti, hogy „Barack Obama nem érti Kelet-Európát” – állt az ekkor megjelent újságokban. Sőt még 2009 júliusában – nem sokkal Barack Obama Moszkvában tett látogatása után – több, többségében korábban magas tisztséget betöltő kelet-közép-európai politikus nyílt levelet intézett az amerikai elnökhöz, arra kérve, hogy az Oroszországgal folytatott tárgyalásai során ne feledkezzen meg a közép- és kelet-európai régió stratégiai érdekeiről. E nyílt levél írói szerint a legnagyobb veszély az, hogy a régióban ismételten nő az orosz befolyás, s ez a levél megfogalmazása szerint „idővel a régió de facto semlegesítéséhez fog vezetni”.

Ronald D. Asmus, a German Marshall Fund Transzatlanti Központjának igazgatója „Európa keleti ígérete – a NATO és az EU bővítésének újragondolása” címmel jelentetett meg tanulmányt a *Foreign Affairs* 2008. évi januári/februári számában. [Asmus, 2008] A szerző a témakör kiváló ismerője volt, hiszen 1997-től 2000-ig dolgozott az USA külügyi helyettes államtitkáráként, s szakterülete kiemelten a NATO

és a transzatlanti kapcsolatok voltak. Elévülhetetlen érdemei voltak abban is, hogy hazánk 1999-ben csatlakozott a NATO-hoz.

E tanulmányában a szerző a kelet-közép- és a délkelet-európai régió két fő geopolitikai övezetét elemzi: egyrészt a Balti-tengertől a Fekete-tengerig tartó észak-déli tengelyt, másrészt az Európa és Ázsia találkozásánál lévő országok Balkántól a Fekete-tengerig húzódó délkeleti-délnyugati tengelyét. Az észak-déli tengely országai a hidegháború utáni korszak NATO-bővítésének első körében (1999-től Csehország, Magyarország és Lengyelország) és második körében (2002-től Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia és Szlovénia) csatlakoztak a katonai szervezethez, s majd 2004-ben és 2007-ben az Európai Unióhoz, s így egyértelműen mind politikailag, mind gazdaságilag a transzatlanti erőter tagjaivá váltak. De milyen bővítési politikát kell folytatni a NATO-nak és az EU-nak a Balkántól a Fekete-tengerig elhelyezkedő országok délkelet-délnyugati tengelyét illetően? Ronald D. Asmus szerint alapvetően újat, ugyanis a 2000-es évek elejének transzatlanti bővítési politikája alapvetően reformra szorul.

Ronald D. Asmus 2008 elején megjelent tanulmányát két scenárióval zárta. Az első szerint a 2009 januárjában hivatalba lépő új amerikai elnöki adminisztráció újraépíti a kapcsolatait a térség országaival, sőt a NATO és az EU tovább bővíti tagországainak számát. Ennek révén az észak-déli tengely országai az atlanti erőter még erősebb szereplői lesznek, sőt Európa délkeleti-délnyugati tengelyének az országai – mivel egyre nagyobb számban csatlakoznak a NATO-hoz és az EU-hoz – jelentős politikai és gazdasági stabilizációt érnek el. Törökország EU-tagsága révén, középhatalmi szerepkörének megerősödésével jelentősen hozzájárulhat az atlanti erőter keleti periferiájának kiépítéséhez. E pozitív előrejelzés szerint így már 2012-re egy olyan új atlanti erőter jöhet létre, amely rákényszeríti Oroszországot nagyhatalmi szerepkörének újragondolására, s a Nyugattal kapcsolatos geopolitikai stratégiájának átértelmezésére. Mindennek révén az USA és az EU 2012-re, 2014-re – vagyis közel tíz évvel a NATO második bővítési köre és az EU legnagyobb keleti bővítése után – újrarájzolhatja Európa és Eurázsia geopolitikai térképét. A szerző második előrejelzése a stagnálás állapotát vetíti előre, amelyben az atlanti erőter vezető országai (kiemelten az USA) részéről passzivitás tapasztalható a térség országai iránt. Sőt az EU és az USA – előrejelzése szerint – nem vállal konfrontációt Oroszországgal, s így a térség bizonyos államait „sorsára hagyja” a „jó” orosz kapcsolatok megőrzése érdekében. Ha 2012-ig – írja a szerző – csak annyi történik, hogy Horvátország (és várhatóan Albánia) NATO-tag lesz, s csak Horvátország lesz az Európai Unió tagja, akkor egy geopolitikai patthelyzet alakul ki, s „... a következő generációnak nagy árat kell fizetni ezért a passzivitásért” [Asmus, 2008: 7].

Most 2014-ben egyértelműen megállapítható, hogy sajnos Ronald D. Asmus második előrejelzése valósult meg. 2008-tól 2012-ig mindössze annyi történt, hogy 2009 áprilisára Horvátország és Albánia NATO-tag lett, s Horvátország 2013 júliusától az EU tagjává is vált. Ugyanakkor napjainkra már Asmus „geopolitikai patthelyzet”-nek nevezett helyzetképe még tovább romlott, ugyanis az euroatlanti erőter és Oroszország viszonya nyílt szembenállásba ment át. A jövő nagy kérdése, hogy a kelet- és a délkelet-európai országok, valamint a Kaukázus térségének államai az euroatlanti vagy az orosz érdekszférába kerülnek-e, illetve e két nagyhatalmi érdekszféra között milyen mértékben fognak ingadozni. 2013 decemberében Oroszor-

szág hivatalosan is megerősítette, hogy 2015. január elsejével megkezdí működését az Eurázsiai Unió, amely Oroszország, Belorusszia és Kazahsztán gazdasági uniója lesz, s várhatóan Örményország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán lesznek még a tagjai. Így az Eurázsiai Unió az Európai Unió versenytársává válhat. Nem véletlenül a Krim-félsziget orosz annektálását követően, 2014 júniusában az EU aláírta Ukrajnával, Moldovával és Grúziával a társulási szerződést. S mindez egyben jelzi azt is, hogy az EU-nak alapvetően át kell értelmeznie keleti bővítési politikáját, s az eddig igen erőtlen keleti partnerségi programot is új alapokra kellene helyeznie.

Barack Obama 2014 júniusában látogatást tett (az amerikai és brit egységek normandiai partraszállásának 70. évfordulójára rendezett ünnepség előtt) Varsóban, s lényegében kihirdette a *NATO új kelet-európai stratégiáját*. Ennek értelmében növelik a NATO (főleg amerikai) szárazföldi erőinek létszámát Lengyelországban, s növelik a NATO tengeri flottáinak aktivitását a Balti- és a Fekete-tengeren. A Fekete-tengernek kiemelkedő jelentősége van, hiszen e tenger révén tud Oroszország kijáratot találni a meleg tengerek felé. Várhatóan a Balti-tengert illetően Észtország (a Finn-öböl ellenőrzése révén), a Fekete-tengert illetően Románia lesz a NATO tengeri erőinek legfontosabb támaszpontja. Vagyis térségünk geopolitikai fontossága a közeljövőben megerősödik, s a NATO intenzívebb „aktív európai katonapolitikája” révén a kelet-közép-európai régió geopolitikai, biztonságpolitikai szerepe felértékelődik.

Ez év szeptemberében Walesben volt a NATO csúcstalálkozója, ahol döntés született arról, hogy lengyelországi központtal olyan gyors reagálású haderőt hoznak létre, amelyet bárhol a világon két-öt nap alatt be lehet vetni. Megerősítették, hogy a NATO és Oroszország között még 1997-ben kötött szerződés életben marad, miszerint a NATO nagyobb fegyveres erőket nem állomásoztathat keleti tagállamaiban. S az előzetes várakozásoknak megfelelően Ukrajna nem kapott NATO-tagjelölti státust, ugyanis *Angela Merkel* kijelentette, hogy nem támogatja Ukrajna felvételét a NATO-ba, s ezzel a többi szövetséges is egyetértett.

2014. július 22-én V. Putyin az Orosz Nemzetbiztonsági Tanács ülésén kihirdette az orosz „választ” Barack Obama új kelet-európai katonai stratégiájára, amelynek értelmében Oroszország 2020-ig mintegy 640 milliárd USD-nek megfelelő fegyverkezési programba kezd. Ez azt jelenti, hogy Oroszország fegyverkezési kiadásai a következő öt évben évente több mint 50 százalékkal nőnek. Az elnök bejelentése szerint 2015-ig a modern haditechnika 30 százalékot, sőt 2020-ra a 70 százalékot fogja elérni az orosz hadifelszerelések terén. Ez egyértelműen a legnagyobb fegyverkezési program lesz a jelenlegi orosz állam 1991. évi megalakulása óta.²

4. A „KELET” – OROSZORSZÁG A NYUGAT ELLENSÉGE?

Oroszországnak, a világ legnagyobb területű országának geopolitikai helyzete a szárazföldi hatalmi léthez, geopolitikai nyelven szólva az ún. „*Land Power*” megterem-

2 <http://en.ria.ru/russia/20140722/191111702/Russia-Must-Boost-Defense-as-NATO-Increases-Military-Presence.html> Lekérdezve: 2014. 07. 25.

téséhez igen kedvező. Ennek különleges geopolitikai tere az eurázsiai erőter, ugyanis Oroszország megkerülhetetlen adottsága, hogy mind az európai kontinens, mind az ázsiai kontinens országa. Erre utal Putyin még 2011 novemberében az *Izvesztyija* folyóiratban írt cikke is, amelyben egy olyan új Eurázsiai Unió tervét vázolta fel, amely Lisszabontól tartana Vlagyivosztokig. Mindezt Putyin „nagyobb Európának” is nevezte, amelyben Oroszország betölthetné a földrajzi tér által determinált szerepét, miszerint híd lenne Európa és Ázsia között [Putyin, 2011]. Ez az orosz eurázsiai geopolitikai tér, orosz társadalmi tér annyira meghatározó, hogy Putyin még 2012. május 7-én, az elnöki beiktatási ünnepségen elhangzott beszédében is utalt rá. „.....a fő célunk a Balti-tengertől a Csendes-óceánig húzódó területi expanzió, amelynek révén képessé válunk arra, hogy egész Eurázsia vezetőjévé és gravitációs központjává váljunk.”³

Az új orosz geopolitika fő kidolgozója és „vezéregyénisége” *Alekszandr Dugin*, aki 2002-ben megszervezte saját pártját, az „Eurázsia” politikai mozgalmat. Vagyis Mackinder *Eurázsia* politikai kifejezése a jelenlegi orosz geopolitikai irány abszolút „kulcsszavává” vált. Mivel az eurázsiaiságnak nagyon komoly történelmi múltja van Oroszországban, így e jelenlegi orosz geopolitikai irányt Dugin *neoeurázsiaiságnak* nevezte el. E neoeurázsiaiság szemben áll az atlantizmussal, s a legfőbb orosz geopolitikai cél a többpólusú világ megteremtése [Dugin 2004]. Az Eurázsia pártnak határozott geoökonómiai szemlélete is van, ugyanis e párt keretében hozták létre az Eurázsiai Gazdasági Klubot, amelynek „küldetése” az egységes eurázsiai gazdasági erőter megteremtése. Napjainkra az eurázsiaiság intézményileg is megerősítést nyert, ahogy korábban már utaltunk rá: 2015. január elsején – várhatóan hat tagállammal – kezdi meg működését az Eurázsiai Unió. Bár az atlanti megítélés igen szkeptikus az Eurázsiai Unió realitását illetően, sőt az Eurázsiai Unió létrejöttében a Szovjetunió ismételt megalakítását látják, de 2013-tól már rendszeresen ülésezik az Eurázsiai Gazdasági Tanács legfelsőbb testülete, amelynek fő célja az eurázsiai gazdasági erőter működésének előkészítése.⁴

Geopolitikailag az új eurázsiai erőter megteremtésének fő kérdése az, hogy képes lesz-e Oroszország a jövőben új szövetségeseket találni, s ezen belül is a fő kérdés az, hogy hogyan alakul a közeljövőben az orosz–kínai viszony. Ennek legnagyobb szabású eseménye V. Putyin 2014. májusi kínai látogatása volt, amelynek keretében több mint egy évtizedes tárgyalás után aláírták az orosz Gazprom és a kínai CNPC (China National Petroleum Corporation) között az „évszázad üzletének” nevezett gázmegállapodást. Ennek értelmében a Gazprom vállalta, hogy 30 éven keresztül évi 38 milliárd köbméter gázt szállít Kínába.⁵ Az orosz–kínai viszony erősödésére utal az is, hogy az orosz és a kínai jegybank néhány héttel ezelőtt bejelentette, hogy közös megállapodástervezetet dolgozott ki, amely szerint az egymás közötti devizacsere-ügyleteket saját devizában fogják lebonyolítani, s így kiiktatják az amerikai dollárt. Jelenleg még ugyanis az orosz–kínai kereskedelmi forgalom 75

3 Official site of the President Russia. Vladimir Putin inaugurated as President of Russia. 7 May 2012, 12:20, Moscow. <http://www.kremlin.ru> Lekérdezve: 2012. 05. 8.

4 Az erre vonatkozó részletes információk elérhetőek az Eurasian Economic Council honlapján: www.eurasiancommission.org

5 A Gazprom honlapján szereplő információk szerint. – www.gazprom.com

százalékát dollárban számolják el. Véget ér-e az USD egyeduralma? Az új többpólusú világgazdaság kialakulásának ez a központi kérdése. Jelenleg még ugyanakkor – minden Ázsia felé történő orosz nyitás ellenére – az orosz geoökonómiai/geopolitikai törekvések kiemelt célterülete az európai kontinens. Vagyis a világ orosz szemléletű geopolitikai terének változatlanul az európacentrikus szemléletmód az alapja. Ehhez kapcsolódik az ún. *Russo-German Európáról* szóló prognózis is (erre utaltunk már korábban), amely a főként gazdaságilag (de politikailag is) egyre erősebb orosz-német kapcsolatokra utal. De kérdés, hogy ez az orosz európacentrikus szemléletmód megmarad-e a jövőben is, s képes lesz-e Oroszország Kína, Japán és Dél-Ázsia (főként India) felé minél nagyobb mértékben, elsődlegesen gazdasági úton nyitni?

Míg Oroszország az eurázsiai erőter vezető szárazföldi hatalmává válhat, addig tengeri hatalmi létének, az ún. „*sea powernek*” a megteremtése mind természetföldrajzilag, mind geopolitikailag igen kérdéses. Bár az orosz tengeri partvonal hossza 37 653 km (szárazföldi határai 22 407 km hosszúságúak), ennek túlnyomó része a hideg tengerek partvonalát jelenti, északról a Jeges-tenger, keletről a Csendes-óceán Oroszország határterülete. Az északi és keleti partvidék kikötői egyetlen egy kivétellel – a murmanszki kikötő a Golf-áramlatnak köszönhetően sohasem fagy be – az év nagy részében jég alatt vannak. Ezt a helyzetet Alekszandr Dugin „*A geopolitikai alapjai*” c. művében úgy jellemzi, hogy délről Oroszországot a szárazföldi határok mintegy „anaconda-gyűrűként” veszik körül, megakadályozva, hogy az ország kijusson a meleg tengerek irányába.

Az orosz fekete-tengeri flotta és ennek krím-félszigeti, szevasztopoli támaszpontja az orosz tengeri hatalmi lét és így az orosz geopolitika kulcsfontosságú eleme. A mély vízű, egész évben fagymentes, védett öbölben lévő szevasztopoli kikötő biztosítja Oroszország meleg tengerekre való kijutását. Az ukrán parlament 2010-ben döntött úgy (füstbombák és verekedés közben), hogy Szevasztopot 2042-ig használhatja az orosz haditengerészet. E kikötő Oroszország számára kiemelt stratégiai földrajzi hely, e nélkül Oroszországnak nincs lehetősége a Földközi-tengerre való kijutásra. A Krím-félsziget orosz annektálásának az alapvető oka egyértelműen az orosz félelem attól, hogy Ukrajna EU-hoz és a NATO-hoz való közeledése révén Oroszország elveszítheti a szevasztopoli kikötőt. Sőt, az orosz félelemnek történelmi alapja is van, hiszen 160 évvel ezelőtt a krími háborúban a brit, a francia és a török erők közösen győzték le a cári Oroszországot, s így megakadályozták az orosz befolyás kiterjesztését a Boszporuszra és a Dardanellákra, a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel összekötő két tengerszorosra. Oroszország minden jelenlegi tengeri úton történő világpolitikai „fellépése” (például a Szíriába irányuló szállítmányok) a szevasztopoli kikötőből indul. Ukrajna esetleges NATO-tagsága egyébként a fekete-tengeri térségben egyértelműen a NATO erők fölényét jelentené, hiszen Románia, Bulgária és Törökország a NATO tagja. Nem véletlen, hogy az orosz geopolitika egyik kiemelt célja a minél erősebb orosz–török kapcsolatok kiépítése. Ennek alapja, hogy a Gazprom Kék Áramlat vezetőke a Fekete-tengeren át Ankarába szállítja a földgázt. De az orosz fekete-tengeri flotta egyik kiemelt feladata az is, hogy a Gazprom most épülő (?) Déli Áramlat vezetőkének biztonságát megteremtse. A jövő kérdése a szintén fekete-tengeri partvidékkel rendelkező Grúzia euroatlanti övezethez való esetleges csatlakozása, erre utal, hogy az EU ez év nyarán aláírta Grúziával a tár-

sulási szerződést. Bár a 2008-as orosz–grúz háború egyik eredménye az is, hogy Grúzia elvesztette az ellenőrzést a fekete-tengeri partvidékkel rendelkező Abházia felett.

5. KELET-KÖZÉP-EURÓPA – ÜTKÖZŐZÓNA AZ ATLANTI ÉS A FORMÁLÓDÓ EURÁZSIAI ERŐTÉR HATÁRÁN

A XIX. századi klasszikus geopolitikai irányzat vezette be az ún. *ütközőállam* fogalmát, azon országok vonatkozásában, amelyek egyszerre több nagyhatalom érdeklődésének előterében állnak. Hazánk NATO- és EU-tagsága révén geopolitikai értelemben nem tekinthető ütközőállamnak, ugyanis az euroatlanti erőterhez való tartozás politikai és gazdasági értelemben is biztonságot, szigorú szabályozottságot, stabilitást és kiszámíthatóságot jelent. Ahogy a jelen tanulmányból is kirajzolódik, a 2013. év végén megkezdődött ukrán válság, majd a Krím-félsziget 2014. márciusi orosz elfoglalása és különösen a maláj légitársaság Amszterdamból Kuala Lumpurba tartó utasszállító repülőgépének 2014. július 17-én történő, Kelet-Ukrajna feletti lelövése (298 fő veszítette életét) nyomán a kelet-közép-európai térség ütközőzóna jellege ismét megerősödött. A Balti-tengertől a Fekete-tengerig tartó geopolitikai tengely országainak katonai jelentősége ismét fokozódott, mint a NATO és az EU keleti határvonalának.

Egyébként Kelet-Közép-Európa az egyik középponti térsége Oroszország jelenlegi „birodalomépítő” geopolitikájának. Az orosz geostratégiákban a közép- és kelet-európai országok földrajzi helyzetükből adódóan az orosz cégek számára lényegében a „kapupozíciót” jelentik Európa felé. Erre utal az is, hogy 2012 februárjától már Oroszország legnagyobb kereskedelmi bankja, a Sberbank is a magyar gazdaság szereplőjévé vált, ugyanis a bécsi székhelyű Volksbank összes kelet-európai érdekeltsége (a romániai fiókok kivételével) a Sberbank tulajdonába került át. Az utóbbi hónapokban hazánkat és Szlovákiát komoly kritika érte amerikai részről azért, mert ún. *különutas* orosz politikát folytat. Szlovákiát azért, mert az aláírt megállapodás alapján a transzszibériai vasútvonal meghosszabbítása Szlovákián keresztül fog haladni, egészen Bécsig. Hazánkat pedig a 2014. január 14-én aláírt, a paksi atomerőmű bővítéséről szóló szerződés miatt.

Oroszország kelet-közép-európai érdekszférájának kiépítése terén kulcsfontosságú lenne az adriai-tengeri kijárat, hiszen ennek révén Oroszország a Fekete-tenger mellett még egy kijáratral rendelkezne a meleg tengerek irányába. Nem véletlenül a napjainkban megromlott amerikai–magyar kapcsolatok (összefüggésben a kitiltási botrányal) egyik fő kérdése az is, hogy meg tudja-e az amerikai kormány akadályozni azt, hogy a MOL a horvát INA társaságban meglévő 49 százalékos tulajdonrészét eladja az orosz Gazpromnak. Mivel a magyar államnak 24,7 százalékos tulajdonrésze van a MOL-ban, így e lehetséges eladás kiemelt geopolitikai jelentőséggel bír, hiszen ennek révén Oroszország újabb stratégiai „hídfeállításra” tenne szert.

A közeljövő fő kérdése az atlanti erőtér és Oroszország kapcsolatának rendezése. Mivel e rendezési folyamat leginkább a kelet-közép-európai térség államain keresztül fog lebonyolódni, így térségünk jövőbeli geopolitikai helyzetét alapvető-

en az fogja meghatározni, hogy képes lesz-e az atlanti erőter arra, hogy változtasson Oroszországhoz fűződő viszonyán, képes lesz-e arra, hogy teljesen új alapokra helyezze az euroatlanti erőter orosz kapcsolatrendszerét? Vagy változatlanul *George Kennan* 1947-ben meghirdetett „containment”, vagyis „fékentartás” elve az USA Oroszország felé irányuló politikájának az alapja?

Természetesen ezzel összefüggésben több olyan geopolitikai kérdés is válaszra vár, amelyek régióknak geopolitikai ütközőzóna jellegét alapjaiban változtathatják meg. Megítélesem szerint ezek a legfontosabb kérdések a következők:

- Változni fog-e a jelenlegi, s különösen a következő amerikai elnöki adminisztráció külpolitikai stratégiája a kelet-közép-európai térséget illetően?
- Megvalósul-e a föderális Európai Unió? Vagy az EU nemzetállamainak szembenállása inkább az ún. „Russo-German Európa” vízióját vetíti előre?
- Lesz-e további keleti bővítése az EU-nak? Mikorra várható a délszláv térség államainak – különösen a geopolitikailag kiemelkedő jelentőségű Szerbiának – az EU-hoz történő csatlakozása?
- A V4 országok között lesz-e a jövőben tényleges gazdasági (és politikai) együttműködés? Vagy a már egyre inkább regionális nagyhatalomnak tekintett Lengyelország USA-hoz, Németországhoz és Oroszországhoz fűződő pragmatikus külpolitikája fogja átalakítani a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódó észak-déli geopolitikai tengely közeljövőjét?

KONKLÚZIÓ: MAGYARORSZÁG – ÜTKÖZŐÁLLAMBÓL „HÍDÁLLAM”?

Megítélesem szerint hazánk XXI. századi világgazdasági szerepköre egyértelműen a fő gazdasági erőterek közötti *közvetítő* szolgáltatási tevékenység lehetne. Magyarország geopolitikai helyzete révén *ideális logisztikai központ* lehetne, mind a Nyugatról (főleg Észak-Amerikából és Nyugat-Európából), mind a Keletről (főleg Oroszországból és Kínából) érkező transznacionális vállalatok számára. Az 1990-es évek rendszerváltozásától kezdve mindig is felmerült és jelenleg is felmerül az a gondolat, hogy a kelet-közép-európai térség országai közül hazánk legyen az ún. „fordítókörong” a Nyugatról Keletre tartó áruforgalom terén. Most 2014-ben úgy tűnik, hogy a térség országai közül nem hazánk vált e nyugat-keleti áruforgalom elosztó központjává. Egyrészt azért, mert ebben az irányban Lengyelország és Csehország nagyobb közvetítő áruforgalmat bonyolít le, másrészt azért, mert a regionális logisztikai központ és regionális üzleti/pénzügyi központok létrehozása és megléte szorosán összekapcsolódik. Ugyanis amíg a rendszerváltozástól a 2000. évig Budapest volt a közép- és kelet-európai régió legjobb üzleti központja, addig jelenleg már Varsó és Prága töltik be inkább ezt a funkciót.

Egyelőre kérdéses még, hogy hazánk a délkelet-európai régióba/régióból (különösen a Balkánra/Balkánról) irányuló szállítások terén logisztikai központtá válik-e. Bár vitathatatlan, hogy e téren Románia komoly versenytársunk, erre utal az is, hogy a Kínából érkező áruszállítások terén, s a térségünkbe irányuló kínai infrastrukturális beruházásokat illetően Románia nagyon törekszik a „koordináló” szerepkör ellátására. Hazánk számára nagyon fontos lenne a Balkántól a Fekete-tengerig húzódó délkeleti-délnyugati geopolitikai tengely országaival való erősebb gazdasá-

gi és politikai kapcsolatok kiépítése. S e geopolitikai tengelyen belül is kiemelkedően fontos lehetne számunkra Törökország, amely a történelem során mindig is Európa és Ázsia egyik legfőbb kapcsolódási pontja volt. A Törökország és Magyarország közötti erősebb gazdasági kapcsolatok lehetővé tennék az észak-déli és a dél-keleti-délnyugati geopolitikai tengely országai közötti szorosabb gazdasági és politikai együttműködést.

Véleményem szerint Magyarország számára a 2015-től megalakuló Eurázsiai Unió kivételesen különleges gazdasági lehetőségeket ad. Bár a Nyugatról Keletre tartó áruforgalom terén nem váltunk logisztikai központtá, de a Keletről Nyugatra irányuló áruszállítások terén igazi „hídállam” szerepkört tölthetnénk be, s hazánk válhatna az Eurázsiai Unió nyugati „hídfeállításává”. De e téren komoly versenytársunk Szlovákia, ugyanis a már aláírt orosz–szlovák államközi szerződés értelmében a széles nyomtávú orosz vasútvonal Szlovákián keresztül kerül meghosszabbításra egészen Bécsig. De ahhoz, hogy a közeljövőben hazánk legyen az Eurázsiai Unió nyugati kapuja – az infrastrukturális és az ezzel összefüggő logisztikai fejlesztéseken túl – alapvetően új geopolitikai gondolkodásmódot kell kialakítanunk. Ennek főbb elemei véleményem szerint a következők:

- Az Oroszországról való gondolkodásmódunkon alapvetően változtatnunk kell. A Nyugat számára Oroszország a „fő ellenség”, a nyugati gondolkodásmód alapja a „russophobia”. Hazánk számára nagyon fontos lenne Oroszország reális megítélése, a jelenlegi Oroszország minél jobb megismerése, függetlenül az éppen aktuális világpolitikai helyzetétől.
- A szinte már „berögzött” sztereotip gondolkodásmódunkat is, miszerint „Nyugatra felnézünk és Keletet lenézzük”, alapjaiban kell megváltoztatnunk. Az általános és alapjaiban hibás közkeletű leegyszerűsítések helyett (pl. az Eurázsiai Unió a volt Szovjetunió feltámasztása, vagy az Eurázsiai Unió az Európai Unió ellensége) új geopolitikai szemléletet kell kialakítanunk, el kell fogadnunk a többpólusú világ létét, s legfőképpen azt, hogy Magyarország „hídállam” Nyugat és Kelet között.

IRODALOM

- Asmus, Ronald (2008): Europe's Eastern Promise. Rethinking NATO and EU Enlargement. *Foreign Affairs* January/February 2008.
- Berneke Ágnes (2010): Geopolitics and/or Geoeconomics. The Interrelations between the World Economy and World Politics in the 21st Century. *Geopolitics in the 21st century*. 1(1): 29–62.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla. Amerika világelsősege és geostratégiai feladatai*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Brzezinski, Zbigniew (2012): *Strategic Vision. America and the Crisis of Global Power*. New York: Basic Books.
- Brzezinski, Zbigniew (2012): Balancing the East, Upgrading the West. U.S. Grand Strategy in an Age of Upheaval. *Foreign Affairs* 91(1): 97–104.
- Dugin, Alexander (2004) „A geopolitika alapjai – Oroszország geopolitikai jövője.” in: Ljubov, Siselina–Gazdag Ferenc. (szerk.) *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Budapest: Zrínyi Kiadó.

- Eurasian Economic Council honlapja: www.eurasiancommission.org
Gazprom honlapja: www.gazprom.com
Kissinger, Henry (2002) *Korszakváltás az amerikai külpolitikában. A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*. Budapest: Panem – Grafo.
Kissinger, Henry (2012) The Future of U.S. – Chinese Relations. Conflict Is a Choice, Not a Necessity. – *Foreign Affairs* 91(2): 44–55.
Luttwak, Edward (1990) From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*, V. 17, Summer.
Mackinder, Halford (1904) The Geographical Pivot of History. *Geographical Journal* 23: 421–437.
Mackinder, Halford (1919) *Democratic Ideals and Reality*. New York: Halt.
Nemerkényi Antal (2004) „Az európai kontinens természetföldrajzi adottságai” in: Bernek Ágnes–Kondorosi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: *Az Európai Unió*. Budapest: Cartographia Kft.
Official site of the President Russia. Vladimir Putin inaugurated as President of Russia. 7 May 2012, 12:20, Moscow. <http://www.kremlin.ru> Lekérdezve: 2012. 05. 8.
Official site of the President Russia. Conference of Russian ambassadors and permanent representatives. 1 July 2014, 15:45, Moscow. <http://eng.news.kremlin.ru/news/22586> Lekérdezve: 2014. 07. 19.
Putyin, Vladimir (2011) Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. *Izvesztija*, 2011. október 3. – <http://izvestia.ru/news/502761#ixzz241ccxKbK> Lekérdezve: 2012. 11. 2.
Sputnik International (2014) Russia must complete boosting its defense capabilities timely and in full amid the increased NATO military presence near Russian borders, President Vladimir Putin Tuesday. <http://sputniknews.com/russia/20140722/191111702.html#ixzz3WcYCY71r>, Lekérdezve: 2014. 07. 25.
Stockholmi Nemzetközi Béke Kutatóintézet – Stockholm International Peace Research Institute honlapja – www.sipri.org
Tuathail, Gerald–Dalby, Simon–Routledge, Paul (eds) (2003) *The Geopolitics Reader*. London and New York: Routledge.